

GENDERNING NUTQIY IFODASI VA UNING PRAGMATIK TASNIFI

Jo`rayeva Zuxro

Annotatsiya. Ushbu maqolada gender lingvistikasining o`ziga xos xususiyatlari tilshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilinib, uning nutqda voqelanishi hamda pragmatik tasnifi maqolaning asosiy obyekti sifatida tanlab olindi. Ta'kidlash lozimki, gender tilshunosligining tahlil manbasi tarzida tahlilga tortilishi uning bugungi kunda nutqiy munosabatlarda asosiy obyekt sifatida baholanishiga sabab bo`ladi. Bundan tashqari, maqolada gender tilshunosligiga oid fikrlar misollar yordamida dalillandi.

**Kalit so`zlar:** gender tilshunosligi, nutqiy ifoda, pragmatik tasnif, nutqiy munosabat, o`zaro farqlanish, qiyosiy tahlil.

SPEECH EXPRESSION OF GENDER AND ITS PRAGMATIC CLASSIFICATION

Jorayeva Zukhro

Abstract. In this article, the specific features of gender linguistics were analyzed from the point of view of linguistics, and its manifestation in speech and pragmatic classification were selected as the main object of the article. It should be noted that the analysis of gender linguistics as a source of analysis causes it to be evaluated as the main object in speech relations today. In addition, the article demonstrates the ideas of gender linguistics with the help of examples.

Keywords: gender linguistics, speech expression, pragmatic classification, speech attitude, mutual differentiation, comparative analysis.

РЕЧЕВОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ГЕНДЕРА И ЕГО ПРАГМАТИЧЕСКАЯ
КЛАССИФИКАЦИЯ

Джораева Зухро

Абстрактный. В данной статье специфика гендерной лингвистики проанализирована с точки зрения лингвистики, а ее проявление в речи и прагматическая классификация выбраны в качестве основного объекта статьи. Следует отметить, что анализ гендерной лингвистики как источника анализа обуславливает ее оценку как основного объекта в речевых отношениях сегодня. Кроме того, в статье на примерах демонстрируются идеи гендерной лингвистики.

Ключевые слова: гендерная лингвистика, речевое выражение, прагматическая классификация, речевая установка, взаимная дифференциация, сравнительный анализ.

KIRISH. Bugungi kunda tilshunoslik fanini turli nuqtayi nazardan tahlil qilish uning naqadar keng ko'lamga ega ekanligidan dalolat beradi. Tilning ijtimoiylashuvi, uning jamiyatda tutgan o'rni, inson ruhiyatiga ta'siri, bilish va til, til va tafakkur munosabatlari, tilning madaniylashuvi kabi muhim masalalar bilan bir qatorda unda jinsning aks etishi ham hozirgi kunda o'z dolzarbligini saqlab kelayotgan masalalar sanaladi. Bizning ushbu maqolamiz ham aynan tilda gender masalasi hamda uning nutqiy voqelanishi, pragmatik xususiyatlariga doir talqin xususidadir. Dastlavval gender lingvistikasi nima, uning qanday ahamiyatga ega ekanligi borasidagi mulohazalarni tahlilga tortsak.

METODLAR. Ushbu maqolani yozishda tasnifiy, tavsifiy, shuningdek, qiyosiy tahlil metodidan unumli foydalanildi.

MUHOKAMA VA NATIJA. Gender deyilganda, avvalo, har bir inson tafakkurida biologik jins, ya'ni ayol va erkak jinsi namoyon bo'ladi[5]. Til va gender tadqiqotlari yoki feministik tilshunoslik sifatida ham tanilgan gender tilshunosligi deyilganda esa sotsiolingvistikaning kichik sohasi sanalgan, jinsning tildan foydalanish, muloqot shakllari va lingvistik xatti-harakatlarga qanday ta'sir qilishini o'rganishga qaratilgan fan sohasi tushuniladi. Ushbu fanlararo soha gender o'ziga xosligi, ijtimoiylashuvi, kuch dinamikasi va madaniy me'yorlarning turli kontekstlarda til bilan qanday o'zaro ta'sirini tahlil qiladi. Gender tilshunosligining asosiy jihatlariga esa quyidagilar kiradi[9]:

1. **Tilning xilma-xilligi:** Gender tilshunosligi tilning jinsga qarab o'zgarishini o'rganadi, so'z boyligi, talaffuzi, grammatikasi va turli jinsdagi nutq so'zlovchilar chilar o'rtasidagi nutq shakllaridagi farqlarni o'rganadi. Ushbu lingvistik o'zgarishlar jamiyatning taxminlari va gender rollari bilan bog'liq stereotiplarni aks ettirishi va kuchaytirishi mumkin.

2. **Gender tillari amaliyoti:** Gender tilshunosligi bo'yicha tadqiqotchilar tildan gender identifikatorlarini yaratish, muzokaralar olib borish va amalga oshirish uchun qanday foydalanilishini o'rganadilar. Bunga nutq uslublari, muloqot strategiyalari, nutq harakatlari va an'anaviy erkaklik va ayollik tushunchalariga mos keladigan yoki ularga qarshi turadigan til tanlashni o'rganish kiradi.

3. **Ijtimoiy-madaniy omillar:** Gender tilshunosligi sotsializatsiya jarayonlari, ommaviy axborot vositalari vakillari, institutsional me'yorlar va hokimiyat munosabatlari kabi sotsial-madaniy omillarning tildan foydalanishga ta'sirini ko'rib chiqadi. Bu omillar jinsning turli ijtimoiy kontekstlarda til orqali qanday ifodalanishi va talqin qilinishini shakllantiradi[7].

4. **O'zaro aloqadorlik:** Gender tilshunosligi jinsning irq, etnik kelib chiqishi, sinfi, jinsiyli va yoshi kabi boshqa ijtimoiy toifalar bilan kesishishini tan oladi. Tadqiqotchilar tilni qo'llashda gender dinamikasining murakkabligini ta'kidlab, lingvistik amaliyot va tajribalarni shakllantirish uchun o'ziga xoslikning ko'p jihatlari qanday o'zaro ta'sir qilishini tahlil qiladi.

5. **Til siyosati va amaliyoti:** Gender tilshunosligi gender tengligi va inklyuzivlikni targ'ib qiluvchi yoki shubha ostiga qo'yuvchi til siyosatlarini, amaliyotlari va nutqlarini

o'rganadi. Bunga gender-neytral til, inklyuziv olmoshlardan foydalanish va lingvistik tarafkashlik va jinsga asoslangan diskriminatsiyani kamaytirish bo'yicha munozaralar kiradi.

6. **Tanqidiy nutq tahlili:** Gender tilshunosligida tanqidiy nutq tahlili, ko'pincha, tildan foydalanishda kuch tuzilmalari, mafkuralar va tengsizliklarni ochish uchun ishlatiladi. Olimlar tilning jamiyatdagi gender me'yorlari, stereotiplari va kuch dinamikasini qanday qurishi va aks ettirishini o'rganadilar.

Gender tilshunosligini tahlil qilar ekanmiz, uning nutqda voqelanishi hamda pragmatik tavsifiga doir fikrlarni bildirishimiz o'rinli sanaladi. Gender nutqi jamiyatdagi til va muloqot amaliyotlari orqali ayollik va erkaklik haqidagi g'oyalar, e'tiqodlar va umidlarni shakllantirish va yetkazish usulini anglatadi. Gender nutqidagi pragmatik vakillik ushbu gender me'yorlari, rollari va o'ziga xosliklari ijtimoiy o'zaro munosabatlarda tildan foydalanish orqali qanday yetkazilishi, muhokama qilinishi va mustahkamlanishini o'z ichiga oladi[3]. Til gender identifikatorlarini shakllantirish va mustahkamlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Lug'at tanlash, intonatsiya, xushmuomalalik strategiyalari va nutq shakllari kabi lingvistik xususiyatlar gender stereotiplari va kuch dinamikasini aks ettirishi va davom ettirishi mumkin. Gender nutqi, ko'pincha, erkaklar va ayollar uchun mos keladigan xatti-harakatlar, rollar va xususiyatlar to'g'risidagi stereotiplar va ijtimoiy xususiyatlarni aks ettiradi. Pragmatik vakillik odamlarning jinsi bo'yicha qanday gapirishi, o'zini tutishi yoki o'zaro munosabatda bo'lishi kutilayotganida namoyon bo'ladi. Genderning pragmatik ifodalanishi xushmuomalalik va kuch dinamikasiga gender me'yorlari qanday ta'sir qilishida kuzatiladi. Masalan, ustunlik yoki itoatkorlikni tasdiqlovchi til tanlovlari an'anaviy gender rollari va umidlari bilan bog'lanishi mumkin. Gender nutqi irq, etnik, sinf va jinsiylik kabi boshqa ijtimoiy toifalar bilan kesishadi, bu esa muloqotda jinsning murakkab va xilma-xil ifodalanishiga olib keladi. Gender nutqining pragmatik tahlili gender o'ziga xosliklari va tajribalarining to'liq spektrini tushunish uchun ushbu kesishmalarni hisobga olishi kerak. Yuqorida aytib o'tganimizdek, gender tilshunosligi jinsga asoslanadi. Jins so'rovlar, maqtovlar, kechirim so'rash va ko'rsatmalar kabi nutqiy harakatlarga ta'sir qilishi mumkin. Genderning pragmatik ko'rinishlarini ushbu nutqiy harakatlar so'zlovchi va qabul qiluvchining jinsiga qarab turlicha bajarilishida ko'rinadi. Demak, gender lingvistikasining nutqiy voqelanishi bevosita yuqorida qayd etilgan sifatlarga asoslanadi[7].

Genderologiyaning pragmatik voqelanishi ayol va erkak nutqida namoyon bo'ladi. Ayollar nutqi va erkaklar nutqi o'rtasidagi lingvistik farqlar gender lingvistikasida tildan foydalanishning jinsga qarab o'zgarishini o'rganish mavzusi bo'ldi. Ular nutqidagi farqlanishlar quyidagilarda namoyon bo'lgan:

1. So'z tanlash: Ayollar va erkaklar lug'atdan foydalanishda har xil afzalliklarga ega bo'lishi mumkin. Misol uchun, ba'zi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayollar ko'proq sifat va qo'shimchalardan foydalanishadi, erkaklar esa ko'proq qat'iy va to'g'ridan to'g'ri fe'ldan foydalanishlari mumkin.

2. Ovoz toni va ohang: Ayollar erkaklarnikiga qaraganda, ko'pincha, turli xil intonatsiya naqshlari va balandligi modulatsiyasini namoyish etadilar. Erkaklar ba'zi hollarda monoton yoki qat'iy ovoz bilan gapirishlari mumkin.

3. Savollardan foydalanishdagi o'ziga xoslik: Ayollar ko'proq modal so'zlar (masalan, "Menimcha", "balki") va tasdiqlash savollari (masalan, "to'g'rimi?" "shunaqami?") yordamida o'z nutqlarini ifoda etadilar, erkaklar esa bu lingvistik vositalardan kamroq foydalanishi mumkin.

4. Odob strategiyalari: Ayollar "iltimos" va "rahmat" kabi muloyim til belgilaridan foydalanishga moyil. Erkaklar ko'proq xushmuomalalik belgilarisiz to'g'ridan-to'g'ri foydalanishlari mumkin.

5. Suhbatlar davomiyligi: Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayollar, odatda, uzoqroq va ko'proq interaktiv suhbatlarda qatnashadilar, ular aloqa o'rnatish va aloqa orqali munosabatlarni saqlab qolishga e'tibor qaratadilar. Erkaklar qisqaroq, ko'proq vazifaga yo'naltirilgan suhbatlarda qatnashishi mumkin.

6. His-tuyg'ularni ifodalash: Ayollar o'z nutqlarida his-tuyg'ularini ochiqroq ifodalashlari mumkin, erkaklar esa his-tuyg'ularni namoyon qilishda ko'proq ehtiyotkor bo'lishlari mumkin. Bu o'zaro ta'sirlar paytida hissiy lug'at va ifodalardan foydalanishda namoyon bo'ladi.

7. Mavzu tanlash: Ayollar suhbatda shaxsiy tajribalari, munosabatlari va his-tuyg'ularini muhokama qilishni afzal ko'rishlari mumkin, erkaklar esa faoliyat, faktlar va fikrlar bilan bog'liq mavzularga qiziqishadi.

8. Til uslubi: Ayollar nutqi ko'pincha munosabatlarni o'rnatish va uyg'unlikni rivojlantirishga qaratilgan ko'proq bog'liq va qo'llab-quvvatlovchi sifatida tavsiflanadi. Erkaklar nutqi ko'proq raqobatbardosh va maqom yoki tajribani tasdiqlashga qaratilgan bo'lishi mumkin.

9. Noverbal muloqot: Ayollar muloqotda yuz ifodalari, imo-ishoralar va tana tili kabi og'zaki bo'lmagan belgilardan ko'proq foydalanadilar. Erkaklar og'zaki belgilar va to'g'ridan to'g'ri tildan foydalanishlari tajriba davomida aniqlangan[4].

Shuni yodda tutish kerakki, ayollar va erkaklar nutqi o'rtasidagi bu lingvistik farqlar mutlaq emas va kontekst, madaniyat, individual shaxs va ijtimoiylashuvga qarab sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Bundan tashqari, til faqat jinsdan tashqari ko'plab omillar ta'sirida dinamik va murakkab tizim asosida o'zgaruvchanlik kasb etadi.

Bugungi kunda o'zbek tilshunosligida ham gender lingvistikasi tobora taraqqiy etib bormoqda, bu boradagi ilmiy tadqiqotlar ham fikrimizning yaqqol dalilidir. O'zbek tilidagi gender lingvistikasini jamiyatda gender rollari va o'ziga xosliklari haqidagi tasavvurlarni aks ettiruvchi va shakllantiruvchi turli jihatlar orqali o'rganish mumkin. O'zbek tilida gender lingvistikasiga oid amalga oshirilgan ayrim ilmiy ishlarda ushbu sohaga turlicha yondashilganligining guvohi bo'lishimiz mumkin. Ayrim tillarda jins kategoriyasi mavjud bo'lsa, o'zbek tilida uning mavjud emasligi yaqqol ko'zga tashlanadi. O'zbek tilidagi otlar jinsga qarab belgilanmaydi, ya'ni otlarga grammatik jins belgilari qo'shilmaydi. Bu xususiyati bilan rus yoki arab kabi tillardan farq qiladi.

Bundan tashqari, o`zbek tilida qo`llanadigan murojaat shakllari ham jinsni yuzaga chiqarishda muhim omil sifatida baholanadi. O`zbek tilida murojaat qilinayotgan shaxsning jinsiga qarab o`zgarishi mumkin bo`lgan murojaatning o`ziga xos shakllari mavjud. Masalan, uka so`zi akaning yoki opaning ukasiga, ayrim hududlarda jiyanlarga nisbatan qo`llanishi o`zbek tilida jinsga muvofiq murojaat tanlash lozimligidan dalolat beradi.

O`zbek tilida gender tilshunosligi tilning turli ijtimoiy kontekstlarda qo`llanilishini o`rganishni ham o`z ichiga olishi mumkin. Masalan, rasmiy sharoitlarda yoki ish joylarida ishlatiladigan til do'stlar yoki oila a'zolari o'rtasidagi norasmiy suhbatlarga nisbatan jinsga bog'liq tildan foydalanishda farqlarni ko'rsatishi mumkin. Jumladan, er kishi o`z ayoliga rasmiy ish doirasida uning familiyasi bilan murojaat qilsa, uy sharoitida esa "onasi", "ayasi" yoki uning ismi bilan chaqirishi ham gender lingvistikasi doirasida tahlil qilinuvchi masala sanaladi.

O`zbek tilini isloh qilishda genderni qamrab oluvchi tildan foydalanishni rivojlantirishga qaratilgan sa'y-harakatlar davom etmoqda. Bunga gender-neytral atamalardan foydalanish, turli gender o'ziga xosliklarini ifodalash va gender stereotiplarini mustahkamlovchi til amaliyotlarini yo'q qilish bo'yicha muhokamalar kiradi.

Tadqiqotchilar o`zbek tilidagi gender lingvistikasini o`rganish orqali o`zbek tilida so'zlashuvchi jamoalarda tilning jins, o`ziga xoslik va ijtimoiy dinamika haqidagi tasavvurlarini qanday aks ettirishi va shakllantirishini chuqurroq tushunishi mumkin. Ushbu tahlil gender tengligi, vakillik va o'zbek lingvistik kontekstidagi til siyosati bo'yicha munozaralarga hissa qo'shishi mumkin.

XULOSA. Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, gender tilshunosligi nafaqat o`zbek tilshunosligi doirasida, balki jahon tilshunosligi miqyosida keng tahlil qilinayotgan masalalardan biri sanaladi. Ushbu sohada ilmiy-tadqiqot olib borish uning nafaqat millat madaniy hayotiga, balki siyosiy faoliyatiga ham o`z ta'sirini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Гендер и язык / Под ред. А. В. Кирилиной. — М., 2005.
2. Горошко Е. И. Языковое сознание: гендерная парадигма. — М., 2003.
3. Гриценко Е. С. Язык. Дискурс. Гендер. — Н.Новг., 2005.
4. Земская Е. А., Китайгородская М. А., Розанова Н. Н. Особенности мужской и женской речи // Русский язык в его функционировании. Под Ред. Е. А. Земской и Д. Н. Шмелева. — М., 1993. — С. 90—136.
5. Каменская О. Л. Гендергетика — междисциплинарная наука. // Тезисы докладов Второй Международной Конференции «Гендер: язык, культура, коммуникация», МГЛУ, Москва, 22-23 ноября 2001 г., — М: МГЛУ, 2001, с.с. 62-63.

6. Каменская О. Л. Гендергетика — наука будущего. // Гендер как интрига познания, М.: Рудомино, 2002, с.с. 13-19.

7. Каменская О. Л. Теория языковой личности — инструмент гендергетики. // Гендер: язык, культура, коммуникация. Доклады Второй международной конференции 22-23 ноября 2001 г. — М.: МГЛУ, 2002, с.с. 184—188.

8. Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты. — М., 1999.

9. www.google.com